

Szembenézés

Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem – Bibó István 1948-ban írott tanulmányának címe juthat eszünkbe többek között akkor is, amikor az 1949–89 közötti időszak magyar történelmében belül az ügynökkérdés kerül napirendre. A rendszerváltás óta eltelt több mint húsz évben több volt szocialista ország is képes volt szembenézni saját múltjával és ennek árnyoldalaival is, de Magyarország és az itt működő egyházak ebben a vonatkozásban adósak maradtak. Éppen ezért értékelhető nagyra az az elhatározás, amely a Magyarországi Evangélikus Egyházban született meg 2005-ben. Ekkor az egyház közgyűlése tényfeltáró bizottságot hozott létre, amelynek feladata az egyház történelmének ilyen szempontból történő megvizsgálása és az eredmények közzététele. A döntés előzménye az interneten megjelent ügynöklista, amely 219 – köztük több evangélikus – nevet tartalmazott. Annak érdekében, hogy ne szolgáltatassák ki ezt a témát másoknak (például az egyházellenes éllel megszólalóknak), és hogy ne a szenzációhajhászás uralja a kérdést, az egyház saját kezébe vette az ügyet. A történészekből, levéltárosból, jogászból, lelkészből és más szakértőkből álló tényfeltáró bizottság minden évben jelentést tesz az elvégzett munkájáról, és 2010-re gyűlt össze annyi anyag, hogy érdemes volt kötetbe rendezni. Ennek eredményeképpen jelent meg a Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról, 1945–1990 (Luther Kiadó, Budapest, 2010) című kötet, amely a szerkesztők szándéka szerint csak az első része egy könyvsorozatnak.

A kötet előszavában az evangélikus egyház országos elnöksége kiemeli, hogy a tényfeltáró bizottság munkája kezdettől fogva kettős megítélésben részesült az egyházban. Egyesek azt hangsúlyozzák, hogy „ezekről a kényes és nehéz kérdésekről nem lenne szabad beszélni. Nem lenne szabad a megbélyegzés veszélyének kitenni az egykor ügynökké lett püspököket, teológiai tanárokat, lelkészeket” (8. o.). Ezenkívül pedig tény, hogy az ügynöki tevékenység az illető pályájának csak egy szelete, emellett tehetett sok hasznos dolgot is – vagyis a történésznek mindig az összképbe kell beágyaznia annak a személynek a tevékenységét, akivel foglalkozik. Emellett viszont egy másik szempont is ugyanolyan hangsúlyos: „...nem lehet csak azokra tekintettel lenni, akik ügynöké lettek, de azokról megfeledkezni, akik az ügynöki tevékenységet folytató

testvéreink miatt pályájukon, emberségükben, szolgálatukban, időnként még tisztességükben is hátrányt szenvedtek. Sajátos igazságtétel lenne az, ha Justitia mérlegének egyik serpenyőjét leszerelnénk. Másrészt az ügynöki tevékenység sohasem csupán egy vagy néhány ember ellen, hanem minden esetben az egész egyház ellen is irányult. Az egyházban mint Krisztus testében minden tag közösségben van egymással is. Ahogy Pál apostol írja az Első korinthusi levélben: »És így ha szenved az egyik tag, vele együtt szenved valamennyi, ha dicsőségben részesül az egyik tag, vele együtt örül valamennyi. Ti pedig Krisztus teste vagytok, és egyenként annak tagjai.« (12,26-27) (...) Az egyháznak a múlttal való közösségi szembenézése kötelesség, amire Isten ad erőt és reménységet.” (8. o.)

A kötet első, nagyobbik részében olyan tanulmányok olvashatók, amelyek körüljárják a tényfeltárás kérdéskörét, és annak evangélikus vonatkozásait. Csepregi András írásában a téma teológiai vonatkozásait emeli ki, rámutatva egyben arra az abszurditásra, hogy fájón hiányzik a személyes felelősségvállalás az egyházban ezen a területen. Több bibliai és egyháztörténeti példa mellett idézi Scholz László 1956. december 13-án az evangélikus lelkészek számára tartott előterjesztését: „Legelőbb is bűnbánatot kell tennünk. Mi, magyar evangélikus lelkészek az elmúlt esztendőkből nem vállaltuk Jézus Krisztus keresztyét! Elképzелhetetlen énelöttem meghasonlottságunk megszüntetése e nélkül a »Mebántam!« nélkül.

E nélkül nem lehet valósággá a megbocsátás. Nem tudnám megszabni a formáját ennek a megbánásnak, csak azt tudom, hogy el nem maradhat. Akinek van megbánnivalója, menjen oda a társához vagy a püspökéhez, vagy álljon oda a lelkészi közösség elé, és könnyítsen a lelkén. Visszatekintve (...) ilyesféle vallomásoknak el kell hangzaniok: »Besúgó voltam, följelentettem lelkésztársaimat, befeketítettem őket, bánom.« »Pozíciót, hatalmat szereztem, kihasználva a konjunktúrát; bánom.«” (21. o.) A beszéd részlete többek között megjelent az Igazság és kiengesztelődés. Az egyházi közelmúlt feltárásának teológiai, történeti, etikai és gyakorlati kérdései c. kötetben (Evangélikus Belmissziói Baráti Egyesület, Budapest, 2006).

A kötet szerkesztője, Mirák Katalin tanulmányában az evangélikus tényfeltáró munka történetével, magyarországi háttérével és a bizottság működésével foglalkozik. Rámutat arra, hogy bár a tényfeltárás szándéka - óriási küzdelmek után - végül megfogalmazást nyert az evangélikus egyházban, de objektív okok miatt ez a munka nem lesz teljes körű. 1989-től kezdve ugyanis éveken keresztül

(!) tömeges iratmegsemmítés folyt a belügyi szerveknél. „Az iratmegsemmítés mértéke azonban ma is vita tárgya. A köztudatban az a nézet terjedt el, amit a Duna-gate botrányt kivizsgáló bizottság és nyomában az utolsó pártállami Országgyűlés vizsgálóbizottsága megállapított, tudniillik 1989-90 fordulóján a BM belső elhárítást végző III/III. csoportfőnöksége gyorsított ütemben minden iratát megsemmisítette. Ezzel szemben a belügyi iratok majd húsz évvel későbbi állapotát, elhelyezését és kutathatóságát vizsgáló Kenedi-bizottság 2008-as összefoglaló jelentése szerint a teljes iratmegsemmítés tudatosan terjesztett, ám valótlan mítosz. Gyakorlati okok miatt nem is lehetett teljes, például mert közel fél évszázad alatt olyan hatalmas mennyiségű titkosrendőrségi irat gyülemlett fel, amelynek a fizikai megsemmisítésére (égetés, zúzás) valószínűleg akkor nem volt megfelelő technikai apparátus. Továbbá a hivatali ügykezelés előírásai szerint minden iratot több példányban készítettek el, az egyes példányokat különböző nyilvántartási rendszerekben is iktatták és tárolták. Összegyűjtésüket és eltüntetésüket egy gyorsított ütemű megsemmisítési akció során aligha lehetett minden esetben hiba nélkül elvégezni. (Ráadásul az 1970-es évek első felétől a nyilvántartásokat mágnesszalagokon (is) tárolták, amelyeket a megsemmisítés – mai ismereteink szerint – nem érintett. Ezek az adathordozók ma is használható állapotban vannak, és megfelelő törvényi szabályozással a kutatás hiánypótló forrásai lehetnének!)” (62. o.)

Szintén fontos szempontra világít rá a történész írása egy következő részében: „Az 1989-90-es alapszituációra adott jellegzetes hatalmi reakcióknak csak egyike az, ami az iratanyaggal történt és történik. A mai közgondolkodásra erősen hat egyfajta szemléletformáló szándék is. A közfigyelem tudatos ráirányítása például az állambiztonsági szervezet bizonyos részeire és szereplőire. Az igyekezet arra, hogy a közfigyelem a BM egyik (volt!) egysége, a III/III. csoportfőnökség felé irányuljon, és a felelősség is erre az ügyosztályra háruljon. Kiemelése az amúgy egységes irányítású és felépítésű állambiztonsági szolgálatból megalapozatlan és erősen történelmietlen eljárás. A III/III. csoportfőnökség mindjárt 1990-ben a közfigyelem középpontjába került, és vele mindazok az ügyek és ügynökök (hálózati személyek), akiket a belső elhárítás foglalkoztatott. Az 1994-es ügynöktörvény csak tovább erősítette e torz szemléletet azzal az indokolatlan eljárással, hogy a kötelező átvilágítást a III/III. csoportfőnökségre szűkítette le.

A III/III. csoportfőnökség »mesterséges démonizálása« azt a hamis érzetet keltheti a társadalom érdeklődő részében, hogy az igazán nagy bűnök ezen

ügyszabály keretében történtek. A »bűnbakállítással« el lehet terelni a figyelmet a BM többi szervezeti egységében végzett titkosszolgálati munkáról, az ottani kötelességekben dolgozó hivatásosokról és az oda beszervezettekről. Ennek megfelelően a civil kutatások »áldozataivá« is elsősorban a belső elhárítás megmaradt/elhagyott és levéltárnak átadott iratai válhattak. Ezek nagyobb mértékben hozzáférhetőek, mint a hírszerzés vagy kémelhárítás iratanyagai. A mai biztonsági szolgálat szempontjából a III/III-as iratanyag felszabadítása (átadása, kutathatóvá tétele) valószínűleg a legkisebb rossz. Jól felfogott érdekében gyakorol kegyet, amikor épp azt az irategyüttest adja át, amelyik amúgy is leginkább számot tarthat a közfigyelemre...” (67. o.) Mindemellett tény, hogy az egyházakba beszervezett ügynökök, kollaborálók nagy része ehhez a csoportfőnökséghez tartozott, de nem zárható ki, hogy a Belügyminisztérium más egységeinél is (vagy éppen csak ott) foglalkoztatták.

Nem követjük tovább a tanulmányok ismertetését, csupán felsoroljuk őket: Balás István tanulmányában a magyar egyházak mozgásterét vizsgálja a proletárdiktatúra idején (1948–1989). Kertész Botond nemzetközi kitekintést tesz az NDK evangélikus egyházai és az állambiztonság kapcsolatáról ír értékes tanulmányában, Ittész Ádám pedig a protestáns világszervezetek és a „Világosság” rezidentúra kapcsolatát elemzi (ez utóbbi egy titkos hírszerző csoport volt, amely három évig működött az Állami Egyházügyi Hivatalon belül az 1960–70-es évek fordulóján). A kötetet dokumentumok zárják, amelyek között zsinati és közgyűlési beszámolók mellett megtalálhatók a tényfeltáró bizottság 2006–2009. évi beszámolóit, előterjesztései és éves jelentései.

Összegzésül elmondható, hogy tiszteletre méltó az a szándék, amely megfogalmazódott az evangélikus egyházban a pártállami múlt tisztázását illetően. Az elmúlt időszakban komoly munka zajlott itt, aminek az eredményét kézbe veheti az olvasó. Az évek múlnak, mi pedig csak bízhatunk abban, hogy más egyházak is követik Magyarországon az evangélikusok példáját, és máshol is megtörténik a szembenézés a történelmi múlttal - ami az evangélikus egyház elnökségének idézett megfogalmazása szerint „kötelesség”.

***Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus
Egyház***

***és az állambiztonság kapcsolatáról, 1945-1990. Luther Kiadó, Budapest,
2010.***